

L'obra pedagògica de la Mancomunitat de Catalunya

JOSEP GONZÁLEZ-AGÀPITO
Universitat de Barcelona
Institut d'Estudis Catalans

Resum

L'obra pedagògica de la Mancomunitat fou un dels pilars de la política de reconstrucció nacional que va dur a terme aquesta institució. El bastiment d'una nova educació per a tots els nivells havia de ser l'eina eficient per a regenerar la societat i fonamentar sòlidament la Catalunya desenvolupada, culta i europea que preconitzava el Noucentisme. L'article examina el lligam de la modernització educativa amb els objectius de l'obra de govern de Prat de la Riba i de Puig i Cadafalch. S'aborda, també, una anàlisi de les realitzacions fetes en els camps de l'educació primària, la formació professional i l'educació superior, i també en l'àmbit fonamental de l'educació no formal i informal, que es considerava clau per a la regeneració social. Les escoles de mestres continuaren depenent de l'Estat espanyol i la Mancomunitat creà les Escoles d'Estiu per a l'actualització i perfeccionament dels mestres en exercici, els cursos Montessori amb gran acceptació entre els educadors catalans, els tres cursos dels Estudis Normals per a completar els coneixements adquirits a les Escoles Normals estatals, la revista gratuïta *Quaderns d'Estudi* per als educadors i el *Butlletí dels Mestres*, que oferia recursos pedagògics.

Abstract

The educational efforts of the Mancomunitat were one of the cornerstones of the national reconstruction policy that this institution undertook. The foundation was a new kind of education for all levels which was meant to be an efficient tool for regenerating society and serving as a solid foundation for the developed, educated and European Catalonia preached by Noucentisme. This paper examines the ties between educational modernisation and the objectives of the government efforts under Prat de la Riba and Puig i Cadafalch. It also analyses the different actions in the fields of primary education, vocational training and higher education, as well as in the sphere of informal and non-formal education, which were regarded as the keys to social regeneration. The teachers' schools continued to depend on Spain, so the Mancomunitat created its Escoles d'Estiu (Summer Schools) to update and fine-tune the teachers' practice, along with the Montessori courses which were very popular among Catalan educators, the three courses at the Estudis Normals

to round out the knowledge acquired at the state normal schools, the free journal for educators, *Quaderns d'Estudi* and the *Butlletí dels Mestres*, which offered educational resources.

L'obra pedagògica de la Mancomunitat fou un dels pilars fonamentals de la seva acció política. I per pedagògica s'ha d'entendre amb tot l'ampli abast d'aquest mot. La conformen: la formació professional per tal de mantenir el nivell industrial, l'educació bàsica de qualitat per la necessitat d'elevat el nivell cultural de la societat, l'educació social per transformar les actituds, les conductes i els valors col·lectius de la societat catalana i per l'esforç de suplir la manca d'una universitat arrelada a la cultura catalana i al país.

En el temps i l'espai de què disposem, sols abordarem alguns aspectes rellevants d'educació formal. Tot i que un examen de l'obra pedagògica de la Mancomunitat s'ha de fer tenint en compte com aquesta vol ser una acció global, integral, sobre la societat, no sols sobre les escoles.

Comprendre, doncs, que són a la mateixa línia l'Escola del Treball i les biblioteques populars, els Estudis Universitaris Catalans i les entitats corals o ateneïstes que se subvencionen, l'Institut d'Educació General o els Estudis Normals. Una acció global al servei de construir i de fer una Catalunya ben diferent de la que en aquells moments és. Com a camí per a superar la dura realitat d'un país amb fortes i violentes problemàtiques socials i sense capacitat de decidir sobre ell mateix.

Des de finals del segle XIX, l'educació és al centre de les preocupacions socials i econòmiques. El desastre de 1898 provocarà una àmplia anàlisi de les causes no sols de l'estrepitosa derrota en la guerra contra els Estats Units, sinó també dels seus orígens en l'estructura social, política i econòmica. Per a Joan Sallarès, president del Foment del Treball Nacional (entitat que aplega la patronal catalana), una d'aquestes causes de la manca de desenvolupament econòmic i social que té Espanya és l'analfabetisme i la pèssima qualitat i poca extensió del sistema educatiu i de la formació professional.¹ Des d'aquell 1898, la sortida de la crisi econòmica i social es veu estretament lligada a aconseguir autonomia administrativa per a Catalunya i obtenir un concert econòmic amb l'Estat.

Aquesta crisi econòmica, amb el seu incessant tancament de fàbriques, el consegüent atur, la tensió i la violència social creixent, induí la Diputació de Barcelona, el 1901, a fer una àmplia consulta entre els industrials i les entitats obreres. Aquest dictamen de la corporació provincial² situa com a causa de la crisi el desequilibri entre producció i consum (originat per la pèrdua dels mercats colonials,

1. *El Trabajo Nacional*, vol. VII (1898-1899), p. 108.

2. DIPUTACIÓ PROVINCIAL DE BARCELONA, *Exposición elevada al Excmo. Sr. Presidente del Consejo de Ministros, al objeto de remediar la crisis industrial que siente Cataluña*, Barcelona, 1901.

l'augment del cost de les matèries primeres i la dificultat d'obrir nous mercats). Per a conjurar la crisi, es fixen tres objectius: augmentar l'exportació, ampliar el consum interior i millorar la qualitat i el preu de la producció. Entre els mitjans que cal establir per fer possible aquest triple objectiu, es troben en un lloc destacat l'educació popular i la formació professional.

Enfront d'aquesta profunda crisi s'alçaran diversos projectes per redissenar la societat que trobaran un ressò especial entre els obrers sotmesos a dures condicions laborals i d'existència. Algunes d'aquestes propostes menen a refundar la societat des del rebuig frontal del sistema econòmic i social del capitalisme. Moviments polítics i socials de totes les tendències, des de l'anarquisme, el republicanisme radical lerrouxista, el catalanisme republicà i federal, i el catalanisme de la Lliga fins a la mateixa Església malden per canviar la societat a través de l'educació. Una educació a la percaça de formar un *home nou* i una societat distinta de l'existent. No hem d'oblidar que l'escola era l'única referència cultural de la majoria de la població en aquells dies i que, lògicament, tenia un alt valor difusor de les idees més enllà del seu propi alumnat. A les primeres dècades del segle passat, la societat catalana presentava una forta demanda d'escolarització lligada al procés d'industrialització i d'urbanització que de cap manera podia ser atesa per un aparell escolar estatal insuficient i amb greus deficiències. Com a resposta a aquesta situació, ultra les d'iniciativa religiosa, hi ha una gran proliferació d'escoles privades, impulsades per ateneus, partits polítics i entitats de tota mena, que canalitzen a través de l'educació el seu missatge social i polític.³ La majoria d'aquestes escoles sorgides al marge o com a alternativa al sistema oficial seran clausurades indiscriminadament arran de l'intent de regicidi de 1906 i els successos de la Setmana Tràgica de 1909. L'exemple més rellevant i eficient d'aquestes escoles fou la xarxa organitzada pel Partit Republicà Radical d'Alejandro Lerroux. Aquesta organització fou la primera, a Catalunya, a tenir la concepció i l'eficàcia d'un partit modern i creà centres a cada barri o població important basats en una cooperativa de consum i una escola com a poderosos aglutinadors socials. També l'expansió i la penetració social del catalanisme es reflectia amb la creació d'escoles catalanes bandejant la legalitat. La realitat incontestable de la mainada que només entenia el català i la revaloració de la cultura i la llengua pròpies van comportar que un bon grapat d'escoles es plantegessin fer l'ensenyament en català. Així mateix, hi havia escoles pedagògicament d'avantguarda com ara el Col·legi Mont d'Or, l'Escola Horaciana, l'Escola de la Sagrada Família o l'Escola de Bosc. Aquesta darrera, oberta aquell mateix 1914, era la primera del notable estol de centres educatius municipals de Barcelona.

3. Vegeu Buenaventura DELGADO, *La Escuela Moderna de Ferrer i Guardia*, Barcelona, CEAC, 1978, especialment la primera part, en què, a partir de documentació administrativa, es dona una panoràmica de la diversitat d'escoles i de la seva adscripció ideològica.

Aquest és el panorama escolar que la Mancomunitat es troba en voler encarar la seva obra de política educativa.

Si l'obra pedagògica de la Mancomunitat fou i continua essent una referència, és perquè els seus polítics i pedagogs foren capaços d'advertir que els grans canvis tecnològics comporten sempre mutacions socials i que les revolucions tecnològiques són inseparables i interdependents de les transformacions de l'estructura social.

La industrialització a la Catalunya d'ara fa cent anys havia canviat el mode de treballar i, amb ell, la composició i l'articulació de la societat catalana, però també les persones i les relacions familiars i socials. La revolució industrial havia esfondrat moltes de les estructures bàsiques de socialització, començant per la família i la mateixa escola. Però el sistema escolar edificat al segle XIX, i especialment per l'Espanya de la Restauració, era impermeable als canvis socioeconòmics que es vivien a la Catalunya del primer terç del segle passat. El sistema educatiu espanyol tenia greus mancances per donar resposta no sols a la industrialització, sinó també a les noves necessitats personals i col·lectives.

La industrialització havia transformat el sistema de treballar de gran part de la població catalana i, per tant, calia adequar-hi la manera d'aprendre i el que calia aprendre. Tanmateix l'escola seguia aturada, pel que fa als coneixements, en els pressupòsits de la ruralitat. En una època de profunda crisi de valors, estava instal·lada en un tipus d'escola instructivista que seguia la pauta dels herbartians que havien fossilitzat el principi de Herbart d'assolir «l'educació per la instrucció» que amara gran part de l'educació del segle XIX.

L'obra de modernització i reforma de la Mancomunitat en el vessant educatiu havia, doncs, d'edificar una nova escola per a la nova Catalunya a què s'aspirava. L'escola tradicional, ancorada en l'instructivisme i allunyada de la vida, prou havia demostrat la seva ineficàcia i ineptitud per a transformar radicalment la societat en crisi. L'escola existent era incapaç d'assolir una tasca de transformació social cada dia més urgent. Josep Puig i Cadafalch, responsable del projecte educatiu de la Mancomunitat, apuntava que les nostres escoles «són màquines velles i espatllades que, perquè encara les veiem rodar, tots plegats ens fem la il·lusió de que ja deuen anar bé, sense preguntar-nos res sobre la qualitat dels seus productes». I no dubta a qualificar la majoria de les escoles catalanes com a rutinàries, que «treballen amb maquinària pedagògica vella, amb mètodes i procediments d'ensenyança de cinquanta anys enrere».⁴

L'obra pedagògica de la Mancomunitat se sustenta (i n'és hereva) en la selecta minoria d'educadors i educadores que des de l'inici del segle sintonitzaven amb els corrents educatius de l'Europa coetània. Educadores i educadors que havien obert

4. Josep PUIG I CADAVALCH, «Projecte de creació d'un Consell d'Investigació Pedagògica», document conservat a l'Arxiu de la Diputació de Barcelona, lligall núm. 3402.

entre nosaltres un procés de reflexió i d'experimentació pedagògica que s'adreçava a millorar la realitat de les pràctiques escolars. Tot denunciant el treball didàctic molt deficient de les escoles, volia reformar l'educació per introduir i consolidar al país una nova orientació social, cultural i cívica. Aquest moviment de renovació pedagògica català està estretament vinculat als plantejaments de l'Escola Nova, que s'estengué per Europa i pels Estats Units des de la darrereria del segle XIX. L'Escola Nova, anomenada també educació activa o funcional, era percebuda en el context de regeneració social i política del primers decennis del segle XX com l'instrument eficaç que podia facilitar l'anhelada transformació del país i de la seva gent.

L'escola activa confluirà plenament amb els objectius de la reconstrucció nacional acoïbiada pel Noucentisme i que trobarà la seva plasmació política i educativa en l'obra de la Mancomunitat de Catalunya. El Noucentisme oposà a la crisi social, econòmica i política un vigorós projecte de reconstrucció nacional que s'adreçà a la totalitat del país. Calia, doncs, aixecar el país de bell nou i bastir una Catalunya rica, culta, mediterrània, ordenada i civilista. I aquesta tasca de regeneració passava forçosament per l'educació. Per aquest motiu, el Noucentisme va ser essencialment pedagoga.

L'obra educativa de la Mancomunitat abastarà no sols l'àmbit de l'educació formal, sinó, especialment, l'educació moral i social, car la Catalunya ideal calia assolir-la a través d'una tasca civilitzadora. Aquesta necessitat s'accentuarà a partir de la Setmana Tràgica. En efecte, els fets del juliol de 1909 seran determinants per a entendre que cal fer foc nou i trobar una escola eficient en la tasca de reforma integral de la societat catalana. La posició de Prat de la Riba és ben significativa d'aquesta actitud. Tal com apunta Jordi Casassas, «per a Prat, el primarisme d'aquesta societat, agreujat pel fet de l'existència d'una classe obrera marginada i irrecuperable, representava el fre més important per a la seva política de govern català».⁵

L'Escola Nova apareix com la pedagogia que és capaç no sols d'instruir, sinó de fer una eficient educació cívica i moral. Una educació capaç de produir cohesió i integració social, especialment de la població immigrada. Joan Bardina, pioner de l'Escola Nova a Catalunya, ja en una conferència de 1908, titulada significativament «El valor de l'educació», assenyalà que la nova educació havia fet el miracle desitjat als Estats Units: «Perquè ho han fet així, són on són. L'educació ha fet d'un poble d'aventurers, de postergats, de vençuts, que aquesta fou la base de la població nord-americana, un conglomerat ric, aclaparador, notable en tots els ordres morals i materials.»⁶ En aquest model nord-americà, també s'hi emmirallarà la

5. Jordi CASASSAS, «Pròleg», a Jaume BOFILL I MATES, *Prat de la Riba i la cultura catalana*, Barcelona, Edicions 62, 1979, p. 13.

6. Joan BARDINA, «El valor de l'educació», a *El règim de llibertat dels escolars i altres escrits*, Vic, Eumo i Diputació de Barcelona, 1989, p. 79.

política de la Mancomunitat, com posa de manifest, el 1919, el discurs de presa de possessió del president Puig i Cadafalch.⁷

El moviment de l'escola activa pretenia sembrar en les noves generacions la llavor de la pau social i la pau internacional, perquè, tal com indicava un dels seus més notables definidors, John Dewey, volia aconseguir una escola que ja fes present la societat a què s'aspirava i on «l'èmfasi ha de col·locar-se damunt de tot allò que uneix la gent, en empreses i resultats cooperatius».⁸

L'educació activa parteix de subvertir radicalment els plantejaments tradicionalment vigents en educació, la qual veia la infància com una etapa de la vida que no tenia altra significació que la de ser preparatòria per a la vida adulta. Contràriament, l'Escola Nova entén la infància com una etapa amb significació biològica pròpia, com una edat autosuficient que té una finalitat en si mateixa. La nova pedagogia, amb una fonamentació positivista, experimentalista i biològica, situa l'educand i no l'educador com a protagonista del procés educatiu. Així doncs, l'objectiu de l'Escola Nova és basar l'aprenentatge en l'activitat de l'alumne, no pas amb la lògica de l'adult, i en el coneixement psicològic de cada edat de la infantesa. La nova educació s'adreça a respectar i fomentar l'impuls natural de creixement i desenvolupament que tota persona, com a ésser viu, posseeix.⁹

La Mancomunitat, a més, cerca que la nova escola sigui capaç de donar resposta educativa a una societat que, com ja hem dit, viu profunds canvis fruit de la industrialització i de les noves mentalitats i formes de vida que se'n deriven, que fan entrar en crisi no sols l'estructura de producció, sinó també la família i els valors heretats de la societat rural, com prou es lamenta Torres i Bages. Puig i Cadafalch està convençut del poder transformador dels nous plantejaments pedagògics com a punta de llança del progrés social i econòmic.

L'expansió de l'educació activa és un fenomen lligat al procés d'urbanització que viu la societat catalana. Per això, no és estrany que presenti un notable desenvolupament a Catalunya i, en canvi, arrelí mínimament a les Balears, on hi ha una escassa presència de les classes mitjanes i de la burgesia urbana. Així, veiem com la ciutat de Barcelona acabarà alçant una sèrie d'escoles primàries i professionals, colònies d'estiu i altres institucions que formen un dels millors conjunts de l'Escola Nova de l'Europa del seu temps.

7. Vegeu Albert BALCELLS, «Puig i Cadafalch a la presidència de la Mancomunitat de Catalunya. Els aspectes més polítics», a Balcells (2003, p. 220-221).

8. John DEWEY, *Pedagogía y filosofía*, Madrid, Beltrán, 1927, p. 27.

9. Per a una aproximació a l'Escola Nova, vegeu: John DEWEY, *Democràcia i escola*, Vic, Eumo, 1987; Maria MONTESSORI, *La descoberta de l'infant*, Vic, Eumo, 1984; Édouard CLAPARÈDE, *L'educació funcional*, Vic, Eumo, 1991; Rosa SENSAT, *Vers l'escola nova*, Vic, Eumo, 1996. Vegeu també González-Agàpito (2002).

LA POLÍTICA EDUCATIVA DE LA MANCOMUNITAT

«La meva principal preocupació fou l'ensenyament», manifesta a les seves memòries Josep Puig i Cadafalch remarcant el paper central de l'educació en la seva vida política i especialment a la Mancomunitat, i constata que «l'ensenyança fou el tema de la lluita política durant anys».¹⁰

L'obra pedagògica de la Mancomunitat és fruit de la voluntat política directa dels seus dos presidents. Alexandre Galí, un testimoni d'excepció, ens deixa ben clar que «en l'ordre de la cultura», el nous diputats «havien entrat a la Diputació amb un pensament propi que era el catalanisme polític, i feren de polítics, Prat de la Riba i Puig i Cadafalch [eren] els que empunyaven personalment el timó i donaven les ordres de comandament», i conclou: «Ningú els havia de donar cap lliçó.»¹¹

Puig i Cadafalch, doncs, fou el responsable de la política cultural i educativa pedagògica d'ençà que el 1910 va estar al capdavant de la Comissió d'Instrucció Pública de la Diputació barcelonina, després de la Mancomunitat. I un cop president d'aquesta, cuidà directament de la qüestió.

La Mancomunitat catalitzarà moltes iniciatives que des de feia anys s'impulsaven a Catalunya per a assolir una educació capaç d'impactar cívicament i moral en el procés de socialització dels educands. També calia lluitar des de l'escola pel manteniment de la llengua pròpia i de la cultura com a afirmació col·lectiva del dret a ser. Des dels primers moments s'advertí que la formació de mestres era cabdal per a l'extensió de la nova educació i per a la consegüent transformació qualitativa de la societat catalana que se n'esperava.

Els problemes primordials que havia d'encarar la Mancomunitat, amb escassos recursos econòmics, eren: com es podia intervenir en un camp tan imprescindible com l'educació si totes les competències les detenia l'Estat? Com es podia canviar de soca-rel la metodologia didàctica? Com es podia transformar el magisteri si la seva formació i control era de l'Estat?

Tot i aquests importants obstacles, es partí del fet que no eren pas impediment per a promoure una efectiva reforma pedagògica, ja que, al cap i a la fi, cap reforma educativa, malgrat que sigui imposada per la llei, s'introdueix en la societat i en l'escola si no compta amb l'anuença del magisteri i la seva participació en els principis i les pràctiques que l'han de sustentar. La història de l'educació contemporània ens mostra que les transformacions educatives profundes les han operat petites minories que han estès la nova concepció com una taca d'oli des de les bases del mateix sistema educatiu. La pedagogia activa és un bon exemple del que estem dient, com ho són els seus mètodes de referència sorgits en aquells anys.

10. Josep PUIG I CADAFALCH, *Memòries* (ed. a cura de Núria Mañé i Josep Massot i Muntaner), *Memòries*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2003, p. 193.

11. Galí (1978-1986, llibre II, 2a part, p. 189-190).

Així, primer la Diputació de Barcelona i després la Mancomunitat iniciaren un pla excel·lent basat en la creació d'institucions modèliques que impulsessin per la seva qualitat un procés dinamitzador sobre els centres educatius, el professorat i els agents d'educació social.

EL CONSELL DE PEDAGOGIA

El 1913, es tingué l'encert de crear un organisme tècnic que pilotés aquesta política educativa, el Consell d'Investigació Pedagògica, que passaria a anomenar-se definitivament Consell de Pedagogia. Eladi Homs en fou el secretari i coordinador.¹²

Les dues grans preocupacions del Consell foren, d'una banda, la reorganització i la modernització de la formació tècnica i professional, de les quals ja ens ha parlat el doctor Santiago Riera. Aquesta ensenyança és una peça clau en el relançament de la indústria i l'economia catalanes. Era imprescindible una major capacitat tècnica dels obrers a través d'una escola primària de qualitat i una bona formació tècnica professional dels quadres intermedis en una època en què la majoria de les persones feien el mateix ofici tota la vida, facilitant capacitat per a les noves tecnologies lligades a l'electricitat i als nous mitjans de comunicació o per a racionalitzar i modernitzar la producció agrària i ramadera. La Universitat Industrial aplegà més de dos mil alumnes. Menciò a part mereix l'Escola del Treball, confiada, en temps del president Puig, al socialista Rafael Campalans. La transformació de la vella Escola d'Arts i Oficis en una institució modèlica és una bella mostra del caire de la política educativa de Puig i Cadafalch. Una institució en què es conjumina la formació tècnica amb la formació humanística i cívica dels seus alumnes sota la divisa de l'*Obra ben feta* no sols en la forma de treballar, sinó també en tant que camí de poliment individual com a persona i com a ciutadà actiu i participatiu.

El segon gran objectiu del Consell de Pedagogia era assolir un ensenyament bàsic de qualitat. Per a aquest darrer objectiu, Eladi Homs es plantejà una actuació en tres grans camps:

- La formació i el reciclatge dels mestres.
- La difusió de l'Escola Nova i els seus mètodes.
- La promoció d'edificis escolars funcionals i bells que fossin en si mateixos un element d'educació.

El Consell de Pedagogia era conscient que una renovació de l'escola catalana havia de tenir l'adhesió, la complicitat i l'entusiasme del magisteri, el qual havia rebut una formació obsoleta i llibresca. Prat de la Riba mateix no dubta a qualificar les Escoles Normals de Magisteri de «llum apagat, de motor que no entronca amb

12. Sobre el seu pensament educatiu, vegeu Eladi HOMS, *Articles pedagògics*, Vic, Eumo, 2002 (introducció i tria de textos a càrrec de Josep Martí i Baiget).

la nostra nacionalitat, sense esperit, sense caràcter i sense principi intern de creixement i desenvolupament». ¹³ Calia, doncs, posar els mestres catalans en contacte amb els corrents europeus i nord-americans de renovació de l'escola i amb les diferents metodologies que anaven definint una nova escola per a una societat i una cultura filles de la industrialització.

El 1914 es creà la Biblioteca del Consell de Pedagogia, dissenyada per Homs i per l'arquitecte Nebot. Una biblioteca que era tot un exemple de l'estètica i la funcionalitat del Noucentisme i que parlava per si sola del nou esperit que es volia per a l'escola catalana. Era una necessitat reclamada des de feia temps pels mestres més inquiets, com ara Rosa Sensat, per donar fonamentació teòrica i tècnica a les escoles que assajaven els nous enfocaments pedagògics arreu del país. La biblioteca oferia les principals revistes especialitzades, les obres clàssiques i les darreres monografies sobre pedagogia en castellà, francès, anglès i alemany. Un servei de préstec eficaç i ampli portava les publicacions fins als mestres de les escoles més remotes.

El 1915 aparegué, amb el significatiu títol de *Quaderns d'Estudi*, la revista gratuïta trimestral que dirigia Eugeni d'Ors i que era enviada als mestres que la demanaven. S'adreçava a la formació professional del magisteri, el posava en contacte amb les aportacions rellevants coetànies en els camps de la pedagogia i la psicologia, i fomentava la seva cultura humanística i literària. També aplegava el sumari de les revistes arribades a la Biblioteca del Consell i les novetats bibliogràfiques. El *Butlletí dels Mestres*, editat més tard, el 1922, fou un utilíssim vehicle d'intercanvi d'experiències escolars destacades i d'informacions.

Però, sens dubte, una de les aportacions més rellevants per a la formació del magisteri fou la creació de l'Escola d'Estiu, que també enguany ha complert cent anys d'activitat. El 27 de juliol de 1914 s'obria a Barcelona la primera Escola d'Estiu per iniciativa d'Eladi Homs, que, com ell mateix escriu, era dirigida «als mestres i mestresses desitjosos de posar-se en millors condicions personals d'efectuar el seu treball i de millorar la qualitat d'aquest». ¹⁴ A partir d'aquest any, se celebrà cada estiu, organitzada per la Mancomunitat. Homs havia estat becat per l'Ajuntament de Barcelona per anar a formar-se a les universitats de Chicago i Urbana, als Estats Units, on havia comprovat l'eficàcia d'aquest tipus de cursos intensius de reciclatge per a mestres, impulsats allà per J. Dewey.

La iniciativa de la Mancomunitat, però, no tingué la sensibilitat de recollir els esforços que en aquest sentit ja havien iniciat col·lectius de mestres públics, tot i

13. Enric PRAT DE LA RIBA, *Memòria endreçada a la Diputació Provincial de Barcelona pel seu president Enrich Prat de la Riba*, Barcelona, Diputació Provincial de Barcelona, 1910, p. 303.

14. Eladi HOMS, «Las Escuelas de Verano para maestros», *Revista de Educación*, núm. 9 (1912), p. 585-588.

que, segurament, es pretenia bastir una formació de mestres que fos plantejada trencant amb tota pràctica de la vella manera de fer escola. Finalment, el 1922, l'organització de l'Escola d'Estiu va anar a càrrec conjuntament del Consell de Pedagogia i de la Federació de Mestres Nacionals de Catalunya.

De l'eficiència i la utilitat de l'Escola d'Estiu i de la política pedagògica de la Mancomunitat en són prova les dures campanyes en contra que va rebre des del sector del magisteri fidel a les polítiques i als interessos del canovisme liderat per Josep Udina Cortiles. Era clar que escola activa i escola catalana passaven a ser sinònims dins el programa noucentista, com ja havia plantejat Joan Bardina.

Entre 1914 i la seva supressió per la dictadura el 1923, podem destacar, entre les activitats de l'Escola d'Estiu, la difusió dels mètodes actius i especialment del Montessori, l'alta estructuració del qual en facilitava l'aplicació. Cal remarcar, el 1920, la participació d'Édouard Claparède, un dels grans referents pedagògics de l'època.

Es féu una sàvia combinació de la formació teòrica amb les pràctiques i les visites. A la convocatòria de l'any 1923, s'afirma que l'objectiu és posar les bases del «futur d'una escola catalana, amb ciència i doctrina pròpia, amb personalitat característica, alternant amb els altres valors pedagògics que pel món circulen».¹⁵

Per donar una certa continuïtat a aquesta tasca es crearen uns Cursos de Vespre destinats a oferir als mestres formació sobre temes monogràfics. Una experiència reduïda a tres anys a causa de la incompatibilitat d'horaris.

«Què deuen Catalunya i els mestres a l'Escola d'Estiu?», es preguntava a tall de balanç Alexandre Galí, i la resposta era: «Haver creat un fogar de cultura on els mestres desitjosos de perfeccionar-se, de rebre estímuls i orientacions per a millorar la seva tasca trobaven tot el que podien desitjar.»¹⁶ I subratlla com allà els mestres s'acostumaren a la manera de treballar activa que la pedagogia teòrica preconitzava. També fou vehicle de catalanització de l'escola. Enfront dels mestres que sabien poc, oposava formar mestres als quals no els fos aliè res humà. Entraven en contacte pràctic amb les noves metodologies i es constituïen en un autèntic llevat de renovació pedagògica i catalanitat que transformava l'escola des de dins. Per a una bona part del magisteri, la renovació pedagògica i la catalanitat de l'escola eren aspectes indissociables.¹⁷

D'altra banda, la Mancomunitat es convertí en la gran difusora del mètode Montessori que ja havia penetrat a Catalunya ben matinerament. Quina fou la causa d'una aposta tan decidida? D'antuvi, davant de la pobra preparació profes-

15. MANCOMUNITAT DE CATALUNYA, *Escola d'Estiu*, Barcelona, Consell de Pedagogia, 1923, p. 2.

16. Galí (1978-1986, llibre II, 2a part, p. 44).

17. Sobre les Escoles d'Estiu, vegeu *Escola d'Estiu (1914-1936)*, Barcelona, Diputació de Barcelona, 1983 (edició facsímil); Josep GONZÁLEZ-AGÀPITO, «Escoles d'Estiu, cent anys avançant», *Perspectiva Escolar*, núm. 376 (2014), p. 12-19.

sional i tècnica del magisteri, la proposta de la pedagoga i metgessa italiana ofería un mètode altament pausat i d'aplicació senzilla, amb un material predeterminat i comprovat, avalat per la possibilitat d'un rigorós control dels resultats. Permetia esberlar amb seguretat i rigor la vella escola tradicional i proporcionar aprenentatges i habilitats adquirits a través de l'experiència immediata i reiterada de l'alumne, fet que assegurava un aprenentatge significatiu. La seva proposta lecto-escriptora era tot un exemple d'eficàcia, amenitat i solidesa que capgirava les velles pràctiques seculars. Enfront d'una escola d'aprendre sofrint, ofería convertir-la en la «casa del nens» on el joc era el motor de l'aprenentatge.

El mètode montessorí, de fet, proposava tota una nova manera d'entendre el món, la persona i la vida que buscava desenvolupar cada etapa evolutiva de la persona. Montessori estava convençuda del fet que el medi ambient esdevenia un factor determinant en el desenvolupament de les capacitats de la infància per adaptar-se a la vida i als problemes que aquesta li planteja i de com aquesta interacció entre el medi i l'infant expandeix la intel·ligència de la persona i actualitza tot el seu potencial. Planteja que els nens, de fet, aprenen per ells mateixos i que la família, la societat i l'escola han de fonamentar-se en l'amor i el respecte envers els infants.

És clar que havia de captivar els polítics i els educadors noucentistes, aquest autèntic ideal de vida subjacent en la proposta montessoriana! Per no dir com el projecte reformista del catalanisme conservador coincidia amb molts dels requeriments que feia a l'educació. Enfront de la vivència d'una societat catalana sumida en una dura conflictivitat social, l'escola montessoriana ofería als seus alumnes un medi serè i ordenat, fonamentador d'una moral autònoma oposada a l'heterònoma de l'escola tradicional.

Prova d'això és l'oposició frontal al mètode Montessori i a tota la política pedagògica de la Mancomunitat que mantenien els sectors defensors de la pedagogia tradicional i l'integrisme religiós, amb el jesuïta empordanès Ramon Ruiz Amado com a principal exponent, que rebutjaven l'antropologia implícita en el moviment de l'educació activa des dels plantejaments d'una pedagogia de valors immutables de base neoescolàstica.

El 1915, la Mancomunitat va crear una escola experimental del mètode Montessori que va dirigir Anna Maccheroni, una de les col·laboradores de la pedagoga italiana, i que contribuí eficaçment a donar a conèixer el mètode en acció entre els mestres catalans.¹⁸

L'any següent es creava el Seminari-Laboratori de Pedagogia en el si de l'Institut d'Estudis Catalans, que l'organitzà el 1918 i la direcció del qual fou confiada a

18. Jordi COTS I MONER, «Presència de Maria Montessori», a Maria MONTESSORI, *La descoberta...*, p. XXIX-LI.

la mateixa Maria Montessori, que es traslladà a viure a Barcelona. El laboratori comptà amb la col·laboració de mossèn Antoni Batlle, Joan Alzina i Melis i Lluís Folch i Torres. Montessori hi romangué fins al 1921, any en què diverses diferències portaren a la seva renúncia.

D'altra banda, no podem oblidar que la nobilíssima obra pedagògica de la Mancomunitat és deutora de la personalitat d'Alexandre Galí, que vertebrà i ordenà la tasca educativa de la corporació d'ençà que assumí la secretaria del Consell de Pedagogia. Ell aconseguí oferir al magisteri català un corpus doctrinal que sintetitzava les idees pedagògiques del Noucentisme, de l'escola activa i del nacionalisme. Tot acabant amb l'etapa d'assaig, inicià una vertebració del moviment català de renovació pedagògica basada en el rigor i, fins i tot, en l'experimentació. Ell mateix, el 1922, resumeix així el seu programa:

Mancats de tradició, sense elements consolidats per a l'escola, hem de fer dos treballs simultanis [...]. Hem de seguir el vol rapidíssim de la pedagogia moderna, puix és aquesta per a la nostra pàtria una raó d'ésser intrínsecament i en el concert dels pobles, però no podem ésser aventurers, hem de fer cosa fixa i segura com la tradició, que ens permeti, tot seguit, posar el peu i aixoplugar-nos.¹⁹

EL MEDI I L'ESPAI COM A FACTORS EDUCATIUS

L'evolucionisme i les seves conseqüències sobre els objectius i els mètodes de l'educació és un dels elements per a comprendre el sorgiment del moviment de l'escola activa. El principi de la bondat natural de l'individu i el paper fonamental i determinant de l'ambient en la seva evolució i socialització posterior són les bases de l'Escola Nova. Aquest entroncament biologista de molts dels seus definidors és evident. Entre nosaltres, la tasca de Rosa Sensat com a primera directora de l'Escola de Bosc de l'Ajuntament de Barcelona n'és tot un exponent. El medi és determinant per a la formació de la persona. I aquest procés d'adaptació, al capdavant, no és altra cosa que l'educació.

Reconegut el medi com a factor educatiu, es revalorarà l'acció pedagògica de l'urbanisme amb exemples com les ciutats jardí o la construcció de jardins urbans per a l'esbarjo de la infància. I la natura oberta esdevindrà un poderós element formatiu per a l'escoltisme i el moviment excursionista. L'escola activa demandarà, tanmateix, reformular els edificis, els espais escolars i l'aula. La revolució educativa que comporta el fet de reconèixer que només aprenem de forma significativa a través de l'experiència reclama el seu replantejament profund. Endemés, el

19. Alexandre GALÍ, «La pedagogia actual a Catalunya», *Butlletí dels Mestres* (Barcelona) any 1, núm. 13 (juliol 1922), p. 194-196.

Noucentisme havia fet de l'educació estètica un dels elements de transformació individual i social.

Són anys en què es manifesta una gran sensibilitat per l'espai escolar com a element fonamental d'educació social i estètica de l'alumnat. Manuel Ainaud i Joaquim Torres Garcia, des de l'Ajuntament de Barcelona, foren algunes de les més destacades veus que convocaren arquitectes i artistes a fer una «escola bella», des del ferm convenciment que un ambient ordenat i estètic era indispensable per a educar «bons ciutadans» per a aquella somiada Catalunya-ciutat i per a transformar la tosquedat del proletariat català, un dels elements principals que s'oposaven a atènyer aquell somni. Deia Manuel Ainaud que, enfront dels edificis escolars públics que feien basarda, s'hi havia d'oposar un edifici que «serà ornat de totes les belleses posades amb emoció pels que volen alliberar les classes populars [...] oposem-hi [...] l'Escola bella que contribueixi a asserenar l'ànima de les nostres multituds, fent-les-hi entreveure com un cel, en aquesta terra».²⁰

No és gens estrany que alguna de les obres més significatives del Noucentisme siguin escoles o edificis dedicats a l'educació social o a la cultura popular.

Sota les pautes i objectius descrits, Eladi Homs guià pedagògicament el disseny de quatre edificis escolars. Els parcs recursos de la Mancomunitat faran que el projecte esdevingui lent en l'execució. Catalunya necessitava centenars d'edificis escolars i de nou el que es proposà fou bastir uns models per a estimular una transformació de les construccions docents. El 1918 s'inaugurava l'escola dels Torms; l'any següent, la de la Masó; el 1920, la de Palau-saverdera, i el 1923, la de Sant Llorenç Savall, totes elles escoles rurals. Hi havia prevista una gran escola urbana a Figueres, però la dictadura paralitzà el projecte.

LA UNIVERSITAT

La universitat era una de les mancances més lacerants de l'obra de cultura i pedagògica de la Mancomunitat.

La Universitat de Barcelona, única al Principat i a les Illes, es trobava ben lluny de ser l'element clau de l'estructura cultural, social, econòmica i política del país. Un fet era evident dins el projecte de regeneració social i econòmica que impulsava la Mancomunitat: no es podia comptar amb la universitat, la qual vivia d'esquena i allunyada de la realitat i del procés en què es trobava immersa la societat catalana.

Per a Puig i Cadafalch, la universitat espanyola «de províncies» no podia complir el paper d'estructura d'estat que Catalunya requeria per a la seva cultura, per

20. Manuel AINAUD, «Edificis per a escoles», a *Les construccions escolars de Barcelona*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1916, p. 166.

a la seva economia i per a la seva voluntat de ser. Tampoc la universitat, afirmava, «no s'havia interessat mai per les coses que la voltaven». Ras i curt, ens diu que «la Universitat no compleix el seu fi». La Universitat de Barcelona, i sense desmerèixer alguns professors eminents, la defineix com una «universitat provinciana i en certs aspectes d'assimilació o colonització».

És per això que calgué crear, a l'inici del segle XX, els Estudis Universitaris Catalans, per, en paraules de Puig, «suplir allò de què la Universitat mancava: els estudis de Catalunya».²¹ I sota l'impuls de la Mancomunitat, els Cursos Monogràfics d'Alts Estudis i d'Intercanvi en cooperació amb l'Institut d'Estudis Catalans

A TALL DE CONCLUSIÓ

Aquests pocs i breus exemples que he anat desgranant, cal enquadrar-los en el dens conjunt d'iniciatives educatives de la Mancomunitat per a comprendre el sentit de globalitat de la seva acció pedagògica, ja que, com Eugeni d'Ors defensava, la política és, en última instància, política educativa.²² Ultra el que hem visualitzat, caldria tenir en compte —ja hi he insistit— que l'obra educativa de la Mancomunitat cal veure-la com un tot integral que comprèn l'educació formal, la no formal i la informal, ja que té per objectiu provocar una transformació transversal de la societat catalana. No totes aquestes iniciatives, però, assoliren els objectius proposats, tot i que formen un conjunt que, unit a l'obra educativa de l'Ajuntament de Barcelona i d'altres municipis i de la societat civil, situà Catalunya com un dels referents educatius de l'Europa del seu temps. Una obra a la qual donà continuïtat l'empresa educativa de la Generalitat republicana. I en els temps durs del franquisme serví de referent per a un seguit d'escoles i institucions educatives, humus que propicià la fundació, el 1965, de l'entitat Rosa Sensat, que, sentint-se continuadora de l'obra de la Mancomunitat, no dubtà a restablir l'Escola d'Estiu l'any següent i creà de nou els cursos per a la formació del magisteri durant l'any.

En commemorar el centenari de la Mancomunitat, palesem la llavor d'auto-govern que sembrà. Però també som conscients que dissenyà un projecte de país, que de fet no ha estat mai, però que continua parlant al nostre present, que segueix sent un referent des del qual podem conquerir el futur si canviem el present, si construïm el present d'acord amb allò que volem ser.

21. Josep PUIG I CADAFALCH, «Problemes actuals de la Universitat catalana», a *Conferències sobre la Universitat de Barcelona*, Barcelona, 1935, p. 7-32.

22. José Luis L. ARANGUREN, *La filosofía de Eugenio d'Ors*, Madrid, Espasa-Calpe, 1981, p. 272 i seg.

BIBLIOGRAFIA

- ALBERDI, Ramon (1908). *La formación profesional en Barcelona*. Barcelona: Don Bosco.
- BALCELLS, Albert (ed.) (2003). *Puig i Cadafalch i la Catalunya contemporània*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- (2011). *Els Estudis Universitaris Catalans (1903-1985). Per una universitat catalana*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- BALCELLS, Albert; PUJOL, Enric; SABATER, Jordi (1996). *La Mancomunitat de Catalunya i l'autonomia*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans: Proa.
- GALÍ, Alexandre (1978-1986). *Història de les institucions i del moviment cultural a Catalunya. 1900 a 1936*. Barcelona: Fundació Alexandre Galí. [Especialment els llibres II i IV.]
- GONZÁLEZ-AGÀPITO, Josep (ed.) (2002). *L'Escola Nova catalana. 1900-1939: Objectius, constants i problemàtiques*. Vic: Eumo.
- GONZÁLEZ-AGÀPITO, Josep; MARQUÈS, Salomó; MAYORDOMO, Alejandro; SUREDA, Bernat (2002). *Tradicció i renovació pedagògica: 1898-1939*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- MONÉS, Jordi (ed.) (2008). *Pedagogia, política i transformació social (1900-1917): L'educació en el context de la fundació de l'Institut d'Estudis Catalans*. Barcelona: Societat d'Història de l'Educació dels Països de Llengua Catalana.

NOTA BIOGRÀFICA

Josep González-Agàpito (Mataró, 1946) és catedràtic emèrit de Teoria i Història de l'Educació a la Universitat de Barcelona i exdegà de la Facultat de Pedagogia. És membre numerari de l'Institut d'Estudis Catalans i president de la Secció de Filosofia i Ciències Socials. S'ha dedicat a la recerca en el camp de la història de l'educació a Catalunya, especialment a l'estudi del pensament i les realitzacions pedagògiques contemporànies i llur relació amb els factors socials, polítics i econòmics coetanis, temàtiques sobre les quals ha publicat monografies. Col·labora en revistes científiques d'aquest camp, així com en revistes professionals d'àmbit educatiu. Ha tingut cura d'edicions d'obres de pedagogs de referència com ara J.-J. Rousseau i È. Claparède. Entre les aportacions documentals que ha fet destaquen les bibliografies crítiques sobre l'educació a Catalunya al segle XIX i al primer terç del segle XX. És assessor de col·leccions com ara «Textos Pedagògics» i «Clásicos de la Educación». Ha estat membre del Consell Escolar de Catalunya i del Consell de la Informació de Catalunya. És un dels membres fundadors de la Societat d'Història de l'Educació dels Països de Llengua Catalana i de la Sociedad Española de Historia de la Educación.